

STRABONO GEOGRAFIJOS IŽANGOS: MOKSLINIO DISKURSO TAŠA IR ORIGINALUMAS

Nijolė Juchnevičienė

Klasikinės filologijos katedros docentė

I. Ižanga kaip būtina struktūrinė *istorijų* dalis pirmųjų istorikų buvo „pasiskolinta“ iš epo¹; pirmosios *istorijos* rėmėsi ta pačia mitine tradicija kaip ir herojiniai epai; tiek pirmieji poetai, tiek pirmieji istorikai mitologinius pasakojimus vertino kaip praeities įvykių atpasakojimą, t. y. realią istoriją. Herojinis epas, laikytas pirmuoju autoriniu istoriniu pasakojimu, tapo istorikams stilistinės imitacijos pavyzdžiu. Herodotui ir Tukididui epai buvo ne tik istorinės informacijos šaltiniai; tiek vienas, tiek kitas Antikoje buvo vadinami Homero stiliaus imitatoriais². Antikos *opinio communis* buvo apibendrinta šiame straipsnyje analizuojama Strabono veikale: pirmieji istorikai perėmė iš epo tradicinę tematiką ir stilių, atsisakę tik epui būdingos metrinės formos³. Vėles-

nei istorijos žanro raidai būdingas palaipsnis atitrūkimas nuo epinės poetikos modelio ir poslinkis „akademiškumo“ link (ὡς ἂν ἀπὸ ὕψους τινός), pirmiausia pasireiškęs kaip mitinės / epinės įvykių versijos kritika (ἀφαιροῦντες αἰετι τῶν τοιούτων). Tačiau vis dėlto požiūris į mitus kaip į istoriją Antikoje niekada nebuvo visiškai atmestas. Pavyzdžiui, ne tik istorikas Eforas, kūręs IV a. pr. Kr., bet ir epinis poetas Apolonijas Rodietis (III a. pr. Kr.) bei vėlesni jo komentatoriai (*Schol. Apoll. Rhod.* IV. 266), ir istorikas Diodoras (I a. pr. Kr.), ir šiame straipsnyje aptariamas geografas Strabonas (I a. pr. Kr.–I a.), ir filosofas bei švietėjas Plutarchas (I–II a.), ir antrojo amžiaus po Kr. tyrinėtojas ir geografas Pausanijas (III. 25, 4) vienodai patikimomis laiko ir epinę, ir istoriografinę tradiciją (beje, gana dažnai būtent ankstesniajai suteikiama pirmenybė)⁴.

Ankstyviausioje iš išlikusių Hekatajo (VI a. pr. Kr. pab.–V a. pradžia) *Genealogijų* ižangoje⁵ atsispindi skirtumo tarp epinės tradici-

¹ Smulčiau apie tai žr.: Hornblower, 2004, 7–18; Marincola, 2006, 13 ir kt.

² Περὶ ὕψους autorius Herodotą (jo kūrinio stilių) apibūdina superlatyvu Ὀμηρικότητας (XIII. 3); apie Tukidido kūrinio stilių antikinis jo biografas Marcelinas yra pasakęs: μάλιστα δὲ πάντων [...] ἐζήλωσε Ὀμηρον (37).

³ (I.2.6): Ὡς δ' εἰπεῖν, ὁ πεζὸς λόγος, ὃ γε κατασκευασμένος, μίμημα τοῦ ποιητικοῦ ἐστί. Πρώτιστα γὰρ ἡ ποιητικὴ κατασκευὴ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον καὶ εὐδοκίμησεν· εἶτα ἐκείνην μιμούμενοι, λύσαντες τὸ μέτρον, ἄλλα δὲ φυλάξαντες τὰ ποιητικὰ συνέγραψαν οἱ περὶ Κάδμῳ καὶ Φερεκύδῃ καὶ Ἑκαταῖον· εἶτα οἱ ὕστερον, ἀφαιροῦντες αἰετι τῶν τοιούτων, εἰς τὸ νῦν εἶδος κατήγαγον, ὡς ἂν ἀπὸ ὕψους τινός.

⁴ Tipiškas Homero teksto recepcijos pavyzdys aptiriamas Stephanie West straipsnyje (West, 1991, 144).

⁵ Hekatajo kūrinio pradžia išliko pacituota helenistinio laikotarpio pabaigoje arba romėniškojo laikotarpio pradžioje gyvenusio Demetrijo, *De elocutione* (Περὶ ἐρμηγείας), 12 (= *FGrHist* A 1a) (F13): Ἑκαταῖος Μιλήσιος ὧδε μυθεῖται· τάδε γράφω, ὡς μοι δοκεῖ ἀληθῆα

jos ir prozos žanro, susiformavusio Jonijoje ir jonėnų vadinto *ιστορίη*⁶, suvokimas. Joje randame pirmą kartą suformuluotus:

1) istorinio „tyrimo“ metodiką: istoriko pateikiama praeities įvykių versija – savarankiško tyrimo rezultatas, kurio metodologinis pagrindas – kritiškas egzistuojančios tradicijos vertinimas; istorikas, kitaip nei poetas, neprivalo visiškai pasitikėti žodine tradicija;

2) istoriko *credo* – atskirti tikruosius faktus nuo įsivaizdavimo apie tai, kas tikra, kūrinyje pirmiausia siekti atskleisti tiesą ir įrodyti ankstesnių pasakojimų nepatikimumą (anot Hekatajo, „juokingumą“).

Jau šioje pirmojoje išlikusioje išangoje atsispindi svarbiausi ir tvariausi vėlesnių *istorijų* išangų motyvai: santykis su ankstesne tradicija⁷, autoriaus vardo paminėjimas ir atvirai deklaruojama savarankiška, nepriklausoma nuo tradicijos („mokslinė“) pasakotojo pozicija⁸. Savo tyrimo rezultatus pristatantis *istorikas* tampa pasakojimo patikimumo garantu, viso pasakojimo organizatoriumi, ne tik išangoje, bet dažnai ir pasakojimo metu (ypač ekskursuose) komentuojančiu savo pasakojimą⁹. Is-

εἶναι· οἱ γὰρ Ἑλλήνων λόγοι πολλοὶ τε καὶ γελοῖοι, ὡς ἐμοὶ φαίνονται, εἰσὶ („Miletietis Hekatajas štai kaip sako: rašau tai, kas, mano manymu, yra tiesa: mat, nors helėnai turi daugybę įvairiausių pasakojimų, jie [visi] man kelia juoką“; vert. autorės).

⁶ Šio žodžio pirmoji reikšmė – „tyrinėjimas, tyrimas“.

⁷ Jį rodo Hekatajo išangoje pavartotas epinis žodis *μυθεῖται* (LSJ, s.v.).

⁸ Antikoje pirmasis apie skirtumą tarp autoriaus ir pasakotojo yra užsiminęs Platonas (*Válstybė* III 392c–394b), išskyręs vadinamąją *διήγησις ἀπλή* – poetas kalba savo vardu – ir *μίμησις* – poetas kalba per veikėjo žodžius; Aristotelis *Poetikoje* plėtojo šias mintis: autoriename tekste jis išskyrė išangą (amimetinis pasakojimas – poetas kalba savo vardu) ir mimetinį lygmenį: pasakotojo tekstą – autorius kalba kaip pasakotojas – ir veikėjų kalbas – poetas prabyla veikėjo lūpomis (*Poet.* 1460a 5–11); žr. smulkiau de Jong, 2004, 2–8.

⁹ Plutarchui net nekyla abejonių, kad *istorijų* ekskursai turi būti skirti autoriniam komentarui (Plut. *De malign.* 855 D).

toriografijos santykis su poezija ir literatūra plačiaja prasme (epas, drama, retorikos teorija) svarstomas kone kiekvienoje *istorijoje*. Antikinė istorika, kiek ją galima rekonstruoti iš išangose ar ekskursuose istoriko išreiškiamos pozicijos, pirmiausia bandė atsakyti į šį klausimą. Viena vertus, pripažįstama, kad *istorija* – pasakojamojo žanro kūrinys, bet paprastai pabrėžiama, kad jis išsiskiria iš viso literatūrinio konteksto, pirmiausia metodika ir tikslais¹⁰. Nepaisant istorikų siekio pasakoti „tiesą ir tik tiesą“ bei jų pastangų tobulinti istorinio tyrimo metodiką, netgi pasitelkiant kitų mokslų (geografijos, gamtos mokslo, karo mokslo, filosofijos) žinias, istorija Antikoje taip ir netapo mokslu. Tarp meno ir mokslo svyruojanti istoriografija pateko į retorikos traukos lauką; besiformuojančią istoriografijos teoriją pakeitė bendroji stiliaus teorija¹¹. Tačiau žanro „mokslinė“ prigimtis taip pat nebuvo užmiršta. Šį žanro dvilypumą puikiai atspindi ir prieštaravimai pačiam sau I amžiaus pr. Kr. rašytojo Dionisijo Halikarnasiečio svarstymuose apie istorijos žanro pranašumus ir trūkumus (pvz., plg. *De Thuc.* 2, 15 ir *Pomp.* 3, 9), ir Tukidido *Istorijos* vertinimas antrojo amžiaus rašytojo Plutarcho kūrinuose. Dionisijui Halikarnasiečiui Tukidido *Istorija* yra meninio pasakojimo pavyzdys. Ir Plutarchui ne tiek svarbu, kiek tiksliai Tukididas, Plutarcho laikomas istoriku *par excellence*, pasakoja

¹⁰ Aristotelio svarstymai apie tragedijos ir *istorijos* panašumus ir skirtumus (*Poet.* 1451b, 1459a) leidžia manyti, kad istoriografiją jis buvo linkęs laikyti sunkiai klasifikuojamu žanru, ir forma, ir jam keliamais reikalavimais labiau primenančiu mokslinį diskursą: [...] *poezija yra filosofiškesnė ir kilnesnė už istoriją, nes ji labiau atskleidžia bendruosius dėsningumus, o istorija – pavienius įvykius* (1451b); jos tikslas – [...] *parodyti ne vieningą veiksmą, o tik tam tikrą laiko tarpą bei visus įvykius, atsitikusius tuo pačiu laiku vienam arba daugeliui asmenų* [...] (1459a).

¹¹ Žr. apie tai Juchnevičienė, 2002, 25–27.

tai, kas iš tikrųjų įvyko, bet kiek meniškai jis tai pasakoja, kokią aukštesniąją, etinę tiesą jo pasakojimas atskleidžia (płg. Plut. *Nik.* I. I. 1, 5 ir *De glor. Ath.* 347 a-c)¹².

Geografija Graikijoje negimė kaip mokslas. Jos, kaip ir *istorijos*, ištakos pačių graikų buvo siejamos su Homero epais. Pirmuoju geografu, pirmojo oikumenės aprašymo autoriumi Strabonas vadina Homerą (I. I. 1), tačiau greta Homero vardo tradicijoje minimas ir pirmasis žemėlapiu sudarytojas miletietis filosofas Anaksimandras (~610–540 pr. Kr.). Šios dvi geografijos ištakose esančios tradicijos – ne tik poetinė, bet ir „akademine“, filosofinė – suteikia geografijos žanro raidai kitokią perspektyvą, dėl kurios jau helėnizme ji išsiskiria į dvi šakas – pasakojamąją, kuriamą pagal istoriografijos modelį, ir mokslinę, vadinamąją matematinę geografiją, kurios pradininku paprastai vadinamas Eratostenas iš Kirenės (~275–194 pr. Kr.)¹³.

Herodotą ir Eratosteną skiria ne tik didelis laiko tarpas, bet ir didžiulė metodinė praraja. Geografija prozos raidos pradžioje buvo istoriografijos objektas; pirmieji *istorijos* žanrai – periodas („apėjimas“, t. y. kelionė sausuma) ir periplas („apiplaukimas“, t. y. kelionė jūra) – iš tiesų buvo sinkretiniai: tai buvo kelionės maršruto principu sudarytas kraštų ir miestų geografinis, etnografinis, mitinis genealoginis aprašymas, kuriame istorijos neįmanoma atsieti nuo etnografijos, mitografijos ir geografijos. Herodoto kūrinys neabejo-

tinai laikytas *istorija*, tačiau jis tuo pat metu vadinamas ir ankstyviausia išlikusia *geografija*¹⁴. Geografijos kaip atskiro žanro idėja taip pat susiformavo istorikų kūriniuose. Pirmasis buvo Eforas: jo *Visuotinės istorijos* IV ir V knygos buvo skirtos vien geografijai¹⁵. Polibijo *Visuotinėje istorijoje* oikumenės aprašymui buvo skirta neišlikusi 34 knyga. Bet ir iš išlikusių kūrinių dalių akivaizdu, kad geografiją Polibijas laiko viena iš svarbiausių pagalbinių istorijos disciplinų ir kelia geografiniams ekskursams labai griežtus reikalavimus¹⁶. Jo netenkina ankstesnių istorikų geografiniai aprašymai, kaip jis pats sako, stokoiantys mokslinio argumentavimo ir pagrįsti pirmųjų keliautojų – pirklų patirtimi (IV. 39.12: ἐμπορικὰ διηγήματα); tokiuose pasakojimuose, kurie yra daugiau vaizduotės vaisius, o ne tikrovės atspindys, vaikomasi stebuklų, jie grįsti melu (IV. 42. 7: ψευδολογίας καὶ τερατείας). Net ir formuojantis geografijai kaip mokslui bei pasirodžius matematinės geografijos veikalams, dauguma ne tik graikų, bet ir romėnų geografiją vertino ne kaip akademinį žanrą, o kaip vieną iš pasakojamosios literatūros rūšių¹⁷. Todėl, be abejonės, *geografija* patyrė kitų žanrų ir pirmiausia *istorijos* naratyvo įtaką. Pats savaime iškalbingas yra faktas, kad chrestomatinis istoriografijos žanrinių problemų aptarimas priklausau *Geografijos* autoriui Strabonui (I.2. 6)¹⁸.

Šiame straipsnyje aptariami kai kurie istorijos ir geografijos žanriniai aspektai, atsiskleidžiantys kūrinių įžangose. Lyginant istoriog-

¹² Apie Tukidido *Istorijos* vertinimus Antikoje ir Naujaisiais laikais smulkiau žr.: Rood, 2004, 3–14; Gomme, 1954.

¹³ Kiti šio mokslo atstovai – Hiparchas (~190–126 pr. Kr.), Ptolemajus (II a. po Kr.), Poseidonijas (~135–50 pr. Kr.).

¹⁴ Žr. Romm, 1992, 5.

¹⁵ Žr. Schwartz, 1909, 4–5 col.

¹⁶ Žr. smulkiau: Walbank, 2002, 36.

¹⁷ Žr. Romm, 1992, 3; van Paassen, 1957, I–XII.

¹⁸ Žr. pirmiau, 1 p.

rafinių veikalų ir Strabono *Geografijos* išangas bandoma rekonstruoti istorijos žanrinę įtaką *geografijai* ir parodyti, kad *geografijos* žanrinio tapatumo problemos buvo svarstomos pagal *istorijose* susiformavusį modelį ir metodiką.

II. Visi išlikę tiek graikų, tiek romėnų istoriografijos veikalai turi išangas. Išangos nebuvimas Ksenofonto Hellēnikā yra išimtis, tik patvirtinanti taisyklę: jeigu prirtartume Antikos nuomonei, kad Ksenofonto *Graikijos istorija* buvo sumanyta kaip tiesioginis Tukidido *Peloponeso karo istorijos* tęsinys¹⁹, išangos nebuvimas ir rodo autoriaus poziciją²⁰. Išangos atsisakymas buvo gana radikalus nukrypimas nuo tradicijos: II a. kritikas Lukianas pažymi, kad tokia praktika – gana neįprasta (*Hist. conscr.* 52). Išangos, viena vertus, taip suaugo su istorijos žanru, kita vertus, taip buvo saistomos tradicinių išangų motyvų, kad poklasikinio laikotarpio *istorijų* rašytojams išangų rašymas jau buvo virtęs tikru kūrybiniu iššūkiu, gražbylystės varžybotomis su pirmtakais; dėl to jos tapdavo pirmuoju istoriografijos kritikų tainiū²¹.

¹⁹ Marcellinus *Vita Thucydidis* 45; Dionysius Halicarnassensis *Pomp.* 4; Diogenes Laertius 2.57.

²⁰ Šia Antikos nuomone suabejoti verčia faktas, kad Tukidido *Istorijos* „tęšėjais“ vadinamų Eforo ir Teopompo kūriniai turėjo išplėtotas išangas. Be to, Ksenofonto teksto pradžia ne visai atitinka Tukidido *Istorijos* pabaigą (smulkiau apie tai žr.: Dillery, 2002, 9–14; Hornblower, 2004, 29–30).

²¹ Tai yra pažymėjęs jau Isokratas: Τους μὲν ἄλλους ἐν τοῖς προοιμίαις ὄρω καταπραΰνοντας τοὺς ἀκροατὰς καὶ προφασίζομένους ὑπὲρ τῶν μελλόντων ῥηθῆσεσθαι καὶ λέγοντας, τοὺς μὲν ὡς ἐξ ὑπογυίου γέγονεν αὐτοῖς ἡ παρασκευή, τοὺς δ' ὡς χαλεπῶς ἐσσι τοὺς λόγους τῶ μεγέθει τῶν ἔργων ἐξευρεῖν (*Paneg.* 13). Polibijas išanga pradeda teiginiu, kad literatūros žanro, vadinamo istorija, suteikiamos politinės ir etinės pamokos, jų vaidmuo formuojant visuomenės politinį ir intelektualinį elitą yra tiek nuvalkiota išangų tema, kad save gerbiančiam istorikui derėtų jos vengti (I.1): Lukianas, kritikuodamas istorikus, pirmiausia šaiposi iš jų kūrinų nevykusių išangų (*Hist. conscr.* 16, 17, kt.).

Geriausiai ankstesnę istorikos tradiciją apibendrina Tukididas *Peloponeso karo istorijos* išangoje; joje yra „užkoduoti“ tradiciniai visų vėlesnių *istorijų* išangų motyvai.

1. Ἱστορία metodai ir tikslai, kritiškas ankstesnės tradicijos vertinimas

Pirmtakų ir jų metodų kritika – galima sakyti, archetipinė išangų tema. Jau pirmųjų išlikusių *istorijų* autoriai atsiriboja nuo ankstesnės tradicijos ir pabrėžia, kad pateikia tikrąsias įvykių priežastis ir tikrąją eigą: Hekatajas tiesai nustatyti pasitelkia subjektyvią nuomonę (ὥς μοι δοκεῖ ἀληθῆα εἶναι); Herodotas ne tik siekia įamžinti ankstesnių žygdarbių šlovę (šie jo deklaruojami tikslai sutampa su epinio poeto pozicija), bet ir nustatyti ne mitinę, o istorinę graikų ir persų konflikto priežastį (I, *prooimion*: δι' ἣν αἰτίαν ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι). Dievų įkvėpta poetinė išvalga jau nebevertinama kaip tiesos garantas²²: istorikas į pirmą planą iškelia save ir pateikia savo atlikto tyrimo rezultatus (Ἡροδότου Ἀλικαρνησέως ἱστορίας ἀπόδεξις ἥδε). Išangoje Herodotas neaptaria savo tyrimo metodikos, tačiau labai dažnai apie ją užsimena visame kūrinyje: tai aktyvus informacijos rinkimas, kuris neatsiejamas nuo kelionių²³, noro pačiam savo aki-

²² Geriausiai ši nuostata suformuluota Hesiodo poemoje *Darbai ir dienos*: Ἀς νusakysiu δῆςνιυς δυςλῖαι βεοσίαντῖος ἵῤος, / *Nors ir nedaug išmanau apie laivą ir pačią laivybą. / Neplaukiau dar niekuomet laivu per plačiąją jūrą – /... Bet apsakysiu vis tiek aš Dzeuso egidvaldžio mintį. / Mūzos išmokė mane juk nuostabią giesmę giedoti* (648–650, 661–662, J. Dumčiaus vertimas); pan. Homero „Laivų katalogo“ išanga: *Man pasakykite, Mūzos, gyventojos aukšto Olimpo / (Esate deivės, visur jūs buvojat ir žinote viską, / Mes gi vien gaudj teigdim ir nieko tikra nežinom), / Kas tie danajų vadai ir kas valdovai jų buvo* (*Iliada*, II, 484–493; A. Dambrausko vertimas).

²³ Herodoto autorinio diskurso leksika yra kelionių, keliavimo leksika. Herodotas – tyrinėtojas neatsiejamas nuo Herodoto – keliautojo (žr. Friedman, 2006).

mis pamatyti (ὄψεις) aprašomus kraštus bei vietas ir išgirsti (ἀκοή) autentiškiausius įvykių dalyvių ar autochtonų liudijimus, nepasikliaujant populiariais pasakojimais. Istorikas tampa autoritetingesnis už ilgaamžę tradiciją: jis savo nuožiūra gali tradicinius faktus atmesti arba jais pasiremti, tradiciją praturtinti naujais faktais, savo paties laikomais patikimais, vadovaudamasis paties susidaryta nuomone (γνώμη). Todėl dėsningai istorikas jau įžangoje prabyla pirmuoju asmeniu²⁴. Vėlesnių *istorijų* įžangoje ši tendencija plėtojama iki autobiografinių ekskursų.

Nuorodos į tai, ką istorikas matė savo akimis ir pats asmeniškai siekė sužinoti ar išgirdo (ὄψεις καὶ ἀκοή), pirmą kartą aptinkamos Herodoto *Istorijoje* (Hdt. II. 99)²⁵ ir nenutrūksta iki Amiano Marcelino.

Autopsijos (ὄψεις) pirmenybė prieš ἀκοή Herodoto tyrime yra neabejotina²⁶. Ir Tukididas teigia, kad pirmiausia pasikliauna tuo, ką pats matė kaip aprašomų įvykių dalyvis (I. 22. 2: οἷς τε αὐτὸς παρῆν), arba jam atrodančiais patikimais liudijimais tų, kurie pasakojamus įvykius yra patys matę (I. 1, 2: ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντι μοι πιστεῦσαι ξυμβαίνει). Tačiau autopsijos jis nelaiko patikimesne už klausinėjimą, nes jos neįmanoma pritaikyti praeities įvykiams rekonstruoti

²⁴ Toks naratologinis principas formavosi jau herojinėje epinėje tradicijoje, pavyzdžiui, *Od.*, I, 1; didaktinėje epinėje tradicijoje jis gana dažnai naudojamas: Hesiodas neslepia, kad kalba apie tai, kas jam pačiam aktualu (*D. ir d.*, 9–10). Tačiau Herodoto tekste autorinių remarkų yra daugiau negu tūkstantis; autorinė pirmojo asmens forma pavartota daugiau kaip 300 kartų (žr. Juchnevičienė, 2001, 57–63).

²⁵ Μέχρι μὲν τούτου ὄψεις τε ἐμὴ καὶ γνώμη καὶ ἱστορίη ταῦτα λέγουσά ἐστι, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦδε Αἰγυπτίου ἐρχομαι ἐρέειν κατὰ τὰ ἤκουσιν.

²⁶ Žr. ypač I. 8. 2: ὅτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν; panašiai ir Homero *Odisejoje* (15. 470).

(I. 10, 1–3). Kita vertus, taip pat ir įvykių dalyvių pasakojimai, ir iš kitų šaltinių surinkta informacija turi būti įvertinta kritiškai ir kruopščiai patikrinta. Netgi tų pačių įvykių dalyviai ir liudytojai ne visada pateikia tokias pačias įvykių versijas, dažniausiai jos nesutampa (I. 22, 3: οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον), todėl istorikas turi suderinti skirtingus pasakojimus vadovaudamasis ἀκριβεία (I. 22. 2). Šis žodis, verčiamas „tikslumas“, Tukidido įžangoje reiškia „tai, kas tiksliai atitinka objektyvią tikrovę“²⁷. Istorikas turi rekonstruoti tikslią istorinių įvykių eigą (antroji įžanga, V. 26, 5: ὅπως ἀκριβέες τι εἴσωμαι); tai Tukididas vadinna tiesos paieška, istorinės tiesos nustatymu (I. 20, 3: ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας²⁸), kuris net jam buvo nelengvas uždavinys (I. 22, 3: ἐπιπόνως δὲ ἠύρισκετο). Net autentišką patirtį reikia taip pat kritiškai apmąstyti; todėl paties istoriko nušalinimą nuo dalyvavimo kare ir tremtį, matyt, reikėtų vertinti ne kaip likimo smūgį, bet kaip prielaidas tyrimo sėkmei (V. 26, 5: καὶ ξυνέβη μοι φεύγειν τὴν ἑμαυτοῦ ἔτη εἰκοσι μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν, καὶ γενομένων παρ’ ἀμφοτέροις τοῖς πράγμασι, καὶ οὐχ ἦσσαν τοῖς Πελοποννησίων διὰ τὴν φυγὴν, καθ’ ἡσυχίαν τι αὐτῶν μᾶλλον αἰσθέσθαι). Dar atidesnis žvilgsnis būtinas vertinant ankstesnę rašytinę tradiciją. „Nepatikimiausi“ Tukididui atrodo meniniai tekstai, ne tik Homero ir Hesiodo epai, bet ir visos anksčiau parašytos *istorijos*, kurios remiasi epine tradicija (I. 21). Jo netenkina ankstesnių istorikų subjektyvūs tiesos nustatymo kriterijai, kuriuos labai taikliai at-

²⁷ Žr.: Hornblower, 2003, 60; Hornblower, 1987, 37.

²⁸ Pirmą kartą žodis ἀλήθεια pavartojamas tik I. 20, 3; tačiau netrukus jis kartojamas tris kartus (21, 1; 22, 1; 23, 6).

spindi Hekatajo žodžiai *ὡς μοι δοκεῖ ἀληθῆ εἶναι*; savo subjektyvia nuomone, atsirinkdamas patikimiausią iš egzistuojančių įvykių versijų, paprastai vadovaujasi ir Herodotas (I. 34, 51, 58; II. 5, 44, 50 ir kt.). Tukididas atmeta subjektyvųjį *ὡς μοι δοκεῖ* kriterijų ir deklaruoja bešališkumo ir objektyvumo principą (I. 22, 2: οὐδ' ὡς ἐμοὶ ἐδόκει). Kadangi tiksliai rekonstruoti senovės įvykius dėl didelio nuo jų skiriančio laiko tarpo Tukididui atrodo neįmanoma (I. 1, 3), jis atsisako tradicinės *istorijū* tematikos ir išanginėje dalyje pateikia tik trumpą senovės istorijos apybraižą (*ἀρχαιολογία* – I. 2–19). Praeities politinių procesų mastą jis bando įvertinti pasitelkdamas (pirmą kartą historiografijoje) archeologinius, ekonominius, statistinius, sociologinius kriterijus (I. 2, 1; 3, 1–2, 6; 7, 2; 10, 1 ir kt.). Kelionės kaip tiesos ieškojimo motyvas jo kūrinyje nėra akcentuojamas²⁹.

Tiesą sakant, pabrėždamas savo nutolimą, atsiribojimą nuo ankstesnės tradicijos Tukididas nėra visiškai originalus; pavyzdys jam tikriausiai buvo ironiškas Herodoto įvadas į *Istoriją* (Hdt. I. 1–5), kuriuo siekiama sukritikuoti kaip nepagrįstą epinę / mitinę tradiciją³⁰. Tačiau vis dėlto Tukididui atrodo, kad būtina motyvuoti originalų temos pasirinkimą: aprašomus įvykius jis laiko didesnio masto ir reikšmingesniais už visus iki tol buvusius (I. 1, 1: μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων; 2: κίνησις γὰρ αὕτη δὴ μεγίστη τοῖς Ἑλλησιν ἐγένετο καὶ μέρει τινὶ τῶν βαρβάρων). Vartoti superliatyvus aprašant pasirinktus istorinius įvykius vėlesnius istorikus taip pat „išmokė“ Herodotas (VII. 20–21):

²⁹ Žr.: Hornblower, *A Comm. on Thuc.*, 19–26.

³⁰ Apie Herodoto įtaką Tukididui ir Tukidido santykį su Herodoto tekstu žr. Hornblower, *A Comm. on Thuc.*, 122–145.

išskirtinį dėmesį Kserkso kampanijai jis skyręs dėl to, kad tai buvęs didžiausias žygis iš visų iki tol buvusių. Tukididas pirmą kartą panašią amplifikaciją pavartojo kūrinio įžangoje.

Tukidido netenkina ir anksčiau istorikų taikytas laiko skaičiavimo principas – įvykius datuoti vadovaujantis genealogijomis, laiką skaičiuoti žmonių kartomis. Kadangi jis pasirinko aprašyti savo laikų ir vienos kartos patirtį, turėjo kitaip apsibrėžti aprašomų įvykių chronologines ribas: jo *Istorijos* pradžia sutampa su Peloponeso karo pradžia (I. 1, 1: ἀρξάμενος εὐθὺς καθισταμένου), karo metai skaičiuojami karinėmis kampanijomis (V. 26, 1: κατὰ θέρη καὶ χειμῶνας), kariauta iš viso 27 metus (V. 26, 1)³¹.

Tukidido *Istorijos* įžangoje pirmą kartą bandoma atskirti mokslinį ir meninį lygmenis; turinys Tukididui yra svarbiau už formą: *Καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφές σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὔθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκοῦντως ἔξει. Κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ζύγκειται* (I. 22, 4).

Meniškumo ir istorinės tiesos bei istorijos dėsnių nustatymo principai Tukididui atrodo sunkiai suderinami; taip pat jis nesiekia tobulinti, auklėti savo skaitytojo, kaip tai nuolat pabrėždavo vėlesni istorikai. Tukidido tikslai grynai intelektualiniai pragmatiniai: jo kūrinyje atskleisti istorinio vyksmo dėsningumai yra universalūs, todėl jis visais laikais bus naudingas kiekvienam, siekiančiam suvokti savo laikotarpio politinius procesus. Tiesa, ši mokslo ir meno opozicija yra deklaratyvi, nes Tuki-

³¹ Kaip žinoma, Tukididas savo veikalo nepabaigė.

dido *Istorija* parašyta pirmiausia atsižvelgiant į aukščiausius meniškumo standartus.

Tukidido metodologiniai svarstymai vienaip ar kitaip interpretuojami visų vėlesnių *istorijų* išangose. Išlikęs Eforo *Visuotinės istorijos* išangos fragmentas (*FG Hist 70 F 9*), J. Marincolos teigimu, liudija, kad Eforas teikia pirmenybę autopsijai (Marincola, 71). Eforas skiria dabarties ir senovės istorijos tyrimus; pirmasis paprastai patikimesnis ir išsamesnis, nes grindžiamas autopsija. Jis pakartoja Tukidido mintį (I. 1, 2; 20, 1), kad neįmanoma nustatyti pasakojimų apie senovės įvykius patikimumo: ἡ μὲν γὰρ τῶν ἀναγραφόμενων ἀρχαιότης δυσεύρετος οὖσα.

Polibijas *Visuotinėje istorijoje* nuolat svarsto tyrimo metodikos problemas (ypač I ir III bei kitų knygų išangose, ekskursuose). Jis pabrėžia mintį, kad istorinės tiesos, priešasčių ir padarinių nustatymas yra pagrindinis istoriko tikslas (III. 31, 11–13; IV. 40, 1; XI, 19 ir kt.). Istorinis tyrimas, jo nuomone, savo esme ir prigimtimi yra mokslas, bet jo pateikimas, pristatymas skaitytojui *istoriją* priartina prie literatūros, taigi *istorija* – mokslo ir literatūros sintezė³². Tačiau kitaip negu kiti literatūros žanrai dėl savo objektyvios prigimties ir teisingos istoriko metodinės nuostatos *istorija* vienintelė gali pasiūlyti teisingą istorinių įvykių rekonstrukciją. Todėl *istorijų* rašymas reikalauja ir literatūrinio, ir specialaus „mokslinio“ pasirengimo; tai yra tarpdalykinis tyrimas, kuriam turi būti pasitelktos ir į jį integruotos kitų mokslų (geografijos, karybos, politikos) sukauptos žinios bei metodai. Juose pabrėžiama autopsijos svarba (XX. 12. 8), ypač topografinėse ir geografinėse dalyse (XII. 25 f.–g.), kritiškas rašytinių šaltinių studijavimas ir palyginimas. Polibijas panaudoja αὐτοπάθεια mo-

tyvą: geram istorikui būtina politinė ir praktinė patirtis (XII. 25 ff.).

Tačiau veikalo pirmojoje išangoje (I. 1–4) Polibijas svarsto apie turinio ir formos santykį: *istorija* turi atitikti aukščiausius intelektualinius ir estetinius reikalavimus – teikti ir naudą, ir malonumą (I. 4, 11: ἅμα καὶ τὸ χρήσιμον καὶ τὸ τερπνὸν ἐκ τῆς ἱστορίας ἀναλαβεῖν). Būdama tokia, ji vienintelė gali tobulinti skaitytojo sielą – μόνην διδασκαλον τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς γενναίως ὑποφέρειν (I. 1, 2). Taigi *istorijos* tikslai – intelektualiniai, estetiški, didaktiniai; tokią istoriografiją jis pavadina pragmatine (I. 2, 8: πραγματικῆς ἱστορίας τρόπος). Ši misija įvykdoma tik tų, kurie pasirenka visuotinės istorijos žanrą. Išangoje Polibijas pabrėžia visuotinės istorijos žanro metodinius pranašumus ir kritikuoja klaidingą istorikų nuostatą rinktis lokalinių kronikų ar istorinių monografijų žanrą: dirbtinai suskaidyti ir atskirti vienas nuo kito įvykiai neatskleidžia pasaulinės istorijos vieningumo ir bendrųjų istorinės raidos dėsningumų, neleidžia suvokti tikrųjų įvykių priešasčių ir atskirti jas nuo pretekstų, teisingai įvertinti tų įvykių padarinius, – toks tyrinėjimas neduoda jokios naudos (I. 4, 9: Ἐννοίαν μὲν γὰρ λαβεῖν ἀπὸ μέρους τῶν ὅλων δυνατὸν, ἐπιστήμην δὲ καὶ γνώμην ἀτρεκέῃ ἔξειν ἀδύνατον; 11: Ἐκ μέντοι γε τῆς ἀπάντων πρὸς ἀλλήλα συμπλοκῆς καὶ παραθέσεως, ἔτι δ' ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς, μόνως ἂν τις ἐφίκοιτο καὶ δυνηθεῖη κατοπτεύσας ἅμα καὶ τὸ χρήσιμον καὶ τὸ τερπνὸν ἐκ τῆς ἱστορίας ἀναλαβεῖν). Laikydamasis susiklosčiusios tradicijos Polibijas apibrėžia savo aprašomų įvykių chronologines ribas; tačiau jis papildo tradicinę išangų tematiką – pateikia viso veikalo turinio santrauką (I. 3).

Diodoras suvokia *istoriją* kaip kūrinį, kuris turi ir mokyti, ir ugdyti skaitytoją, – atskleis-

³² Žr. Pédech, 1989, XXI.

ti tiek faktų, tiek etinė tiesa: διὰ τῆς ἱστορίας περιγομένη σύνεσις τῶν ἄλλοτρίων ἀποτυγμάτων ἀπείρατον κακῶν ἔχει τὴν διδασκαλίαν (I. 1, 2). Istorija Diodorui – gyvenimo mokytoja, moralinių paradigmu šaltinis (πρὸς διόρθωσιν χρῆσθαι παραδείγμασι – I. 1, 4). Istorinė tiesa kaip istoriko siekis paminėta tik I. 2, 2 (προφῆτιν τῆς ἀληθείας ἱστορίαν). Skaitytojui ji turi būti pateikta kuo patrauklesne forma (I. 3, 1). Diodoras, kaip ir Polibijus, neišvengiamai vertina istorinių monografijų rašytojus, kurių kūriniai – tik įvairiausių paskirų faktų rinkiniai, neatskleidžiantys oikumenės istorinės raidos dėsnų (I. 3, 8). Vienintelis visais požiūriais naudingas žanras – visuotinė istorija (I. 3, 6: *πραγματεῖαν δὲ πασῶν εὐχρηστοτάτην*), bet ir negausiame pasirinkusių šį žanrą istorikų būryje Diodoras nemato nė vieno be trūkumų (I. 3, 2–4): jų *istorijoms* trūksta ir apibendrinančios koncepcijos, ir literatūrinio baigtumo, neskiriamas tinkamas dėmesys chronologijai. Istorinių epochų ir įvykių datų nustatymą Diodoras laiko labai svarbiu. Savo veikalo įžangoje jis pateikia chronologines pasakojimo ribas (I. 5,1) ir viso kūrinio turinio santrauką (I. 4, 6–7). Autorius priverstas pripažinti, kad ir jo tyrimas turi trūkumų, nes jam nepavyko nustatyti tikslios įvykių, buvusių prieš Trojos karą, chronologijos, kadangi neturėjo patikimų rašytinių šaltinių (I. 5, 1). Pagrindiniais istorinio tyrimo metodais Diodoras laiko autopsiją (I. 4, 1) ir kruopštų rašytinių šaltinių studijavimą bei palyginimą: ἀκριβῶς ἀνελάβομεν ἐκ τῶν παρ' ἐκείνοις ὑπομνημάτων ἐκ πολλῶν χρόνων τετηρημένων (I. 4, 4). Siekdamas pamatyti aprašomus kraštus savo akimis, sužinoti vietinę tradiciją ir taip patikrinti iš kitų šaltinių sukaupias žinias, jis apkeliavo πολλὴν τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ἵνα τῶν ἀναγκασιωτάτων καὶ πλείστων μερῶν αὐτόπται

γενηθῶμεν (I. 4, 1). Istorikui labai svarbu išmanyti geografiją ir topografiją, nes dėl geografinių ir topografinių žinių stokos „suklydo“ netgi visų pripažįstami istorikai (I. 4, 1).

Dionisijus Halikarnasietis *Senovės Romos istorijos (Antiquitates Romanae)* įžangoje deklaruoja savo siekį pateikti tikslią ir teisingą Romos pasiekimų istoriją³³. Objektvų istorinės tiesos atskleidimą jis laiko pagrindiniu kiekvienos *istorijos* tikslu. Ją atskleisti padeda kritiška istorijos šaltinių atranka (pamini mi šia tema rašę istorikai ir naudoti literatūriniai šaltiniai). Taip pat negalima akiai pasikliauti žodiniiais pasakojimais. Dionisijus įžangoje skiria dėmesį chronologijai, pateikia *istorijos* turinio santrauką. Tačiau mokslinį *istorijos* aspektą įžangoje nusveria estetinis bei etinis – daugiau kalbama apie „teisingą“ kūrinio formą (siūloma vengti aprašinėti visiems žinomus ar nereikšmingus įvykius), „teisingą“ istoriko etinę nuostatą; į pirmą planą iškyla meninė ir etinė tiesa. Dionisijus Halikarnasietis atvirai prisipažįsta, kad mokslinį diskursą bando derinti su retoriniu – epideiktiniu, t. y. jo pasakojimas sumodeliuotas pagal retorinės prozos reikalavimus ir paklūsta bendriesiems meninės prozos dėsniams.

Būtent už tokią nuostatą ir istorinės tiesos iškraipymą ankstesnius rašytojus kritikuoja Juozapas Flavijus (~37–100 A. D.) – *περιέχει δ' αὐτοῖς ὅπου μὲν κατηγοροῖαν ὅπου ἐγκώμιον τὰ συγγράμματα (Bellum Iudaicum I. 1, 2)*. Jis pabrėžia, kad jo pasakojimas tikslus (τὸ ἀκριβῆς τῆς ἱστορίας; *ibidem*), atskleidžiantis istorinę tiesą³⁴, nes jis pats buvęs aprašomų įvy-

³³ Dionisijo Halikarnasiečio *Senovės Romos istorijos* įžanga referuojama pagal: Arnold Toynbee, 1964: *Greek Historical Thought*, New York: Mentor Book.

³⁴ I. 1, 16: ἔνθα χρὴ τἀληθῆ λέγειν καὶ μετὰ πολλοῦ πόνου τὰ πράγματα συλλέγειν; τιμᾶσθω δὴ παρ' ἡμῖν τὸ τῆς ἱστορίας ἀληθές.

kių liudininkas (I. 1, 4), ir pateikiamas tinkamu stiliumi (I. 1, 13). Daug kritikos susilaukia ankstesni istorikai. Panašios mintys dėstomos ir *Contra Apionem* išangoje (*istorijų* kritika – I. 1–15; 23 ir kt.; aprašymo patikimumą garantuoja paties autoriaus dalyvavimas aprašomuose įvykiuose – I. 47; tiesos ir objektyvumo siekis – I. 3).

Eforas iš Kimės *Istorijos* išangoje pabrėžia τὸ ἀκριβές principą: τοὺς ἀκριβέστατα λέγοντας πιστοτάτους ἡγούμεθα (*FGrHist* 2a, F 9(2)).

Kritiškai ankstesnes *istorijas* išangose vertina Arianas iš Nikomedijos (90–170 A. D.), Apianas iš Aleksandrijos (~90–160 A. D.) (pastarasis išangoje pateikia kūrinio santrauką), Agatijas iš Mirinos (~536–582 A. D.); jis nurodo ir chronologines pasakojimo ribas. O štai Eunapijas iš Sardžių (~350–405 A. D.) išangoje tvirtina, kad dėmesys chronologijai yra pernelyg sureikšmintas; matematinis tikslumas neturi būti pagrindinis istoriko siekis. Herodianas iš Sirijos (III a. po Kr. pirmoji pusė) išangoje pabrėžia, kad medžiagą savo tyrimui rinko su didžiausiu kruopštumu³⁵.

Kaip matyti, vėlesni graikų istorikai – po Polibijo – nedaug ką naujo prideda prie metodinių svarstymų. Dažniausiai šią tematiką į išangas jie įterpia kaip „duoklę“ žanro konvencijai; tai tėra atsikartojantys senosios polemikos aidai³⁶. Autopsijos konstatavimas teratografinėje ar paradoksografinėje literatūroje autoriui tampa parankia priemone garantuoti, kad tai, kas skaitytojui gali pasirodyti ne-

įtikėtina ir dažniausiai iš tiesų yra fikcija, tikrai įvyko³⁷. Ar autopsijos ir apklausos taikymas buvo toks pat svarbus romėnų istorikams, gana sunku griežtai tvirtinti. Amianus Marcellinas, graikas, rašęs lotyniškai (*Res gestae*), autopsijai kaip metodui skiria daug dėmesio, – tvirtina (tiesa, ne išangoje), kad pats aplankė daugelį aprašytų kraštų: Galiją (15. 9, 12), Trakiją, Juodosios jūros pakrantes (22. 8, 1), Egiptą (22, 15–16) ir kt. Tačiau dažniausiai romėnų istorikai išangose pabrėžia, kad pasakoja apie įvykius, kuriuose patys tiesiogiai dalyvavo³⁸. Tai turėtų liudyti jų pateikiamos informacijos autentiškumą, tačiau tuo pat metu gali kelti abejonių dėl pasakojimo objektyvumo. Todėl paprastai siekiama pabrėžti, kad istorikas atsiriboja nuo suinteresuoto įvykių dalyvio pozicijos ir juos aprašys *sine ira et studio* (Tac., *Annales*, I, 1). Tačiau, nepaisant deklaruojamų sąsajų su tradicine istorinio tyrimo metodika, romėnų *istorijos* daugiausia yra stipriai etiškai konotuotas subjektyvus diskursas.

2. Istoriko auditorija

Pirmasis apie tai, kam skiria savo tyrinėjimą, kuri skaitytojų grupė galėtų jį adekvačiai įvertinti, *Istorijos* išangoje užsimena Tukididas (I. 22, 4: ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν). Herodoto ir juo labiau jo pirmtakų kūrinuose šio motyvo nėra, nes jų kūriniai artimesni žodinei, o ne rašto kultūrai ir labiau skirti plačiausiai klausytojų, o ne skaitytojų auditorijai (Lang, 1984, 69; Evans, 1991). Apibūdinamas savo kūrinio adresatą Tukididas turi galvoje pirmiausia ne tiek išmanantį poeziją individą, kiek kritiškai mąstantį polio pilietį, kuris neatsiejamas

³⁵ Žr. Toynbee, 1964, part I – Prefaces (29–94).

³⁶ Žr., pavyzdžiui, Lukiano *De hist. conscr.* 47: *O pačius įvykius reikia atrinkti ne kaip papuola, bet kruopščiai ir rūpestingai, apgalvojus viską keletą kartų; geriausia rašyti tai, kur pats buvęs ir matęs. Jeigu to negalima padaryti, reikia klausytis tų, kurie bešališkiausiai pasakoja ir kurie, kaip galima spėti, iš prielankumo ir neapykantos nieko nenutylės ir nieko neپردės prie įvykių* (L. Valkūno vertimas).

³⁷ Pavyzdžiui, Ktesijas, *FGrHist* 688 Fr 45b, 45 db.

³⁸ Žr. Marincola, 2003, 77.

nuo politinio konteksto. Tiek įžangoje, tiek vi-
same kūrinyje Tukididas kalba apie žmogų po-
litikoje ir apie politiką kaip apie tam tikriems
dėsningumams paklūstančią atskirų individų
veiklą.

Kitas „pragmatistas“ – Polibijas – labai iš-
samiai apibrėžia savo virtualų skaitytoją: tai
– politinės ir karinės patirties turintis žmogus,
kuriam nesvetima ir filosofinė kontempliacija.
Būtent toks skaitytojas gali ne tik pasisemti
naudingų žinių, bet ir tinkamai įvertinti is-
torijos teikiamas etines pamokas – ramiai pri-
imti tiek likimo smūgius, tiek retkarčiais do-
vanojamą sėkmę (1. 1. 2).

Dionisijo Halikarnasiečio *Senosios Romos
istorijos* idealių skaitytojų būrys didesnis. Tai
ir οἱ πολιτικοί, ir οἱ φιλόσοφοι: vieni gali ge-
riausiai įvertinti istorijos teikiamą praktinę
naudą, kiti – teorinį jos aspektą (1. 8, 3).

Diodoras adresuoja savo kūrinį pirmiausia
norintiems intelektualiai ir moraliai tobu-
lėti skaitytojams; jis pripažįsta, kad labiau iš-
silavinę skaitytojai gali rasti jo darbe trūku-
mų, ir dėl to iš anksto atsiprašo (I. 5, 2)

Juozapas Flavijus savo tyrimą vertina kaip
tam tikrą intelektualinį ir etinį (filosofinį) iš-
šūkį skaitytojams: διδάξαι δὲ πάντα ὅσοι
τάληθές εἰδέναι βούλονται περὶ τῆς ἡμετέρας
ἀρχαιότητος (*Contra Apion*. I. 1, 3). Apie išsi-
lavinusį ir istorija besidomintį skaitytoją kal-
ba Arianas iš Nikomedijos (I. 3); Dionas Ka-
sijus (~155–235 A. D.) mini ypatingą ir jam
palankų skaitytoją – patį imperatorių. Hero-
dianas iš Sirijos susirūpinęs, kad ankstesni au-
toriai nekokybiškai pateikia informaciją: ji pa-
drika, nesusisteminta, todėl skaitytojui būna
sunku susivokti (1.1). Eunapijas iš Sardžių pa-
brėžia, kad istorikas pirmiausia turi turėti gal-
voje ne patį tyrimą, o jo adresatą – skaitytoją,
turi siekti jį lavinti; svarbiausia – moraliai (To-
ynbee, 1964, 29–94).

3. Žanro ir temos pasirinkimo pagrindimas

Nepasitenkinimas ankstesne ar „šiuolaikine“
istoriografijos situacija paprastai nėra lemiamas
istoriko apsisprendimo momentas. Dažniausiai
kaip kūrybinė paskata nurodomas išskirtinis ap-
rašomų įvykių mastas ir reikšmingumas. Ampli-
fikacijos tradicijos pradžia – Herodoto *Istorija*
(VII. 20–21; žr. 7 p.). Dionisijas Halikarnasietis
iš viso pataria vengti nereikšmingų, nedidelio
masto įvykių (Toynbee, 1964, 53).

Tukididas Peloponeso karą lygina su Ho-
mero ir Herodoto aprašytais karais ir varto-
damas tuos pačius kiekybės bei didybės super-
liatyvus pabrėžia išskirtinį jo aprašomo karo
mastą (Thuc. 1. 1, 2: κίνησις γὰρ αὕτη δὴ
μεγίστη τοῖς Ἑλλησιν ἐγένετο καὶ μέρει τινὲ
τῶν βαρβάρων); panašiai Juozapas Flavijus,
B. J. I. 1; Tacitas, *Istorija*, I. 2, 1–3. Lotyniškų
istorinių monografijų autoriai paprastai pa-
brėžia aprašomų įvykių unikalumą, bet ma-
žiau linkę akcentuoti išskirtinį jų mastą
(*B. Cat. 4. 4, B. Jug. 5. 1–2*). Teopompas *Filipo
istorijoje* dėmesį sutelkia ne į ypatingus įvykius,
o į išskirtinę asmenybę, teigdamas, kad Euro-
pa dar niekada nebuvo išugdžiusi tokio mas-
to politinio lyderio kaip Filipas (*FGrHist 115
F 24–27*). Toks įžangų leitmotyvas *Aleksandro
istorijų* rašytojams tampa įprasta praktika. Tai-
gi amplifikacija pritaikoma ne tik graikų ar
barbarų *ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά*, bet ir
vieno valdovo žygiams aprašyti.

Polibijas savitai modifikuoja šį motyvą. Jis
taip pat konstatuoja savo aprašomo meto uni-
kalumą (I. 4, 1), pabrėžia ankstesnių *istorijų*
metodinius trūkumus (I. 4, 7). Bet amplifika-
ciją jis pritaiko visuotinės istorijos žanrui
išaukštinti³⁹: tai vienintelis istoriografinis mo-

³⁹ Tikriausiai pirmasis *visuotinės istorijos* pranašumus
galėjo aptarti Eforas (plg. Polib. V. 33. 1), bet jo kūrinys
nėra išlikęs.

delis, suteikiantis galimybę suvokti įvykių sąsajas ir seką, analizuoti priežasčių, pretekstų ir padarinių ryšį (I. 4, 11; ypač III. 6–7). Visuotinės istorijos tyrimai padeda suvokti pasaulinės istorijos „mechanizmą“ ir teikia skaitytojui unikalios patirties, maitinančios ne tik protą, bet ir sielą. *Visuotinė istorija* yra: 1) ne tik specialus tiriamasis „mokslinis“ veikalas, kuriam turi būti taikoma to mokslo ir kitų pagalbinių mokslų metodika (naujas metodinis reikalavimas – geografinių ir topografinių aprašų tikslumas (III. 36–39)); 2) tai esminių etinės filosofijos įžvalgų teikiantis kūrinys; 3) savo forma tai – meninis kūrinys, kuriam turi būti taikomi meninio pasakojimo reikalavimai.

Šį motyvą perima Diodoras: savo *Istorijos* įžangoje jis aukština *visuotinę istoriją*, būtent šio žanro atstovus jis vadina žmonijos geradariais (I. 1, 1: τοῖς τὰς κοινὰς ἱστορίας παραματευσαμένοις μεγάλας χάριτας ἀπονέμειν δίκαιον πάντας ἀνθρώπους).

Visuotinė istorija teikia skaitytojams etinių pamokų: moko išmintingai priimti likimo smūgius, taurina žmogų (I. 1, 5), yra aukščiausios tiesos ir filosofinių įžvalgų šaltinis (I. 2, 2: προφῆτιν τῆς ἀληθείας ἱστορίαν; τῆς ὅλης φιλοσοφίας οἰονεῖ μητρόπολιν οὖσαν). Ji yra žmonijos istorinės atminties ir kultūros tradicijų lobynas (I. 2, 5: τὸν πάντα τᾶλλα λυμαινόμενον χρόνον ἔχει φύλακα τῆς αἰωνίου παραδόσεως τοῖς ἐπιγινόμενοις). Eksplicitiškai pirmą kartą reabilituojama netgi mitinė tradicija: faktiniu požiūriu ji dažniausiai nėra tiesa, tačiau atspindi aukštesniąją, etinę tiesą ir todėl yra vertinga (I. 2, 2). Bet didžiausia *visuotinės istorijos* dovana žmonėms – tai, kad ji yra vienintelė iš literatūros žanrų, galinti suteikti estetinio pasitenkinimo pilnatvę. Jai neprilygsta net poezija, teikianti vien malonumą, o ne naudą; vienintelėje *istorijoje* harmoningai dera faktų tiesa ir jų literatūrinė raiš-

ka, ji vienintelė turi lavinamąjį ir ugdomąjį poveikį skaitytojui (I. 2, 7). Anot Diodoro, graikiškąją civilizaciją nuo barbariškųjų kultūrų pirmiausia skiria ir išaukština iškalbos menas (I. 2,6), o istoriografija yra aukščiausias žmonijos civilizacinis pasiekimas.

Agatijas iš Mirinos, *Savo laikų istorijos* įžangoje aukštindamas *istoriją*, lygina ją ne su poetine kūryba, bet su filosofija: ji žmonijai teikianti palaimą, prilygstančią (politinės) filosofijos poveikiui; istorikai vadinami žmonijos geradariais (Toynbee, 1964, 88).

Teofilaktas Simokata (gimė ~580–590 A. D.) sukuria originalią įžangos formą: prieš tradicinį prozinį *prooimiją* pateikia dramatinę Filosofijos ir Istorijos dialogą, kuriame Istorijai – visatos valdovės Filosofijos dukrai – suteikiamas lygiavertės pašnekovės vaidmuo. Prozinė antroji įžanga skirta *visuotinei istorijai* išaukštinti: *Taigi istoriją galima laikyti bendra visų žmonių mokytoja, aiškinančia, ko verta imtis, o ką palikti kaip nenaudingą. Geriausiai dalyką išmanantys karvedžiai tokie tampa dėl jos, nes ji žino, kaip išdėstyti pajėgas ir surengti priešui pasala. Per svetimas nelaimės padaro juos apdairesnius, tiesindama kelių ankstesnių klaidų pavyzdžiu, o kitų sėkmėmis – laimingesnius, ant kuklaus pagrindo iškeldama galingas dorybės viršūnes* (13–14; T. Aleknienės vertimas; Aleknienė, 2004, 29). Šioje, ko gero, paskutiniojo antikinės dvasios istorijos veikalo amplifikacijoje skamba tradiciniai ankstesnių autorių plėtoti argumentai.

4. Žinios apie autorių

Istoriografinių kūrinių autorius įžangose pristato kaip tyrinėtojas ir pasakotojas, išdėstantis savo tyrimo rezultatus. Ši įžangos tema klasikiniais laikais jau buvo virtusi istoriografinių kūrinių *τόπος κοινός*. Hekatajo, Hero-

doto, Tukidido kūriniai prasideda autorių vardais, jų kilmės ir pasirinktų temų įvardijimu – vadinamuoju autoriaus „antspaudu“ (σφραγίς); paprastai tai pristatoma trečiuoju asmeniu⁴⁰. Herodoto kūrinio išžangoje informacijos apie autorių, išskyrus jo vardą ir kilmę, nėra. Tukididas lakoniškų autobiografinių žinių pateikia vadinamojoje antroje išžangoje (V. 25–26): Ἐπεβίων διὰ παντὸς αὐτοῦ [...]; [...] ζυνέβη μοι φεύγειν τὴν ἐμαυτοῦ ἔτη εἴκοσι.

Polibijas neseka savo „mokytojo“ Tukidido pavyzdžiu; jis kūrinyje nenurodo savo vardo. Polibijas įsitikinęs, kad autoriaus pozicijos eksponavimas, piktnaudžiavimas pirmuoju asmeniu ir iš viso kalbėjimas apie save netinka akademiškam istoriografiniam diskursui, ir atvirai išdėsto savo nuomonę (tai pasakoma ne išžangoje, o viename iš ekskursų – 36. 12, 1–2).

Diodoras išžangoje ne tik pristato savo tyrimą, bet ir pateikia autobiografinių žinių, tačiau, kaip ir Polibijas, savęs neįvardija. Apie save Diodoras, kaip ir Polibijas, kalba daugiskaitos pirmuoju asmeniu: ἡμεῖς γὰρ ἐξ Ἀγυρίου τῆς Σικελίας ὄντες καὶ διὰ τὴν ἐπιμεξίαν τοῖς ἐν τῇ νήσῳ πολλὴν ἐμπειρίαν τῆς Ῥωμαίων διαλέκτου περιπεποιημένοι [...] (I. 4, 4); τριάκοντα μὲν ἔτη περὶ αὐτὴν ἐπραγματεύθημεν, μετὰ δὲ πολλῆς κακοπαθείας καὶ κινδύνων ἐπῆλθομεν πολλὴν τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης (I. 4, 1).

Dionisijas Halikarnasietis šį motyvą traktuoja originaliai: *Antiquitates Romanae* jis pradedą teiginiu, kad privalo pasakyti keletą žodžių apie save, tačiau tradicinį σφραγίς nuke-

lia į išžangos pabaigą (A. R. I. 1, 1). Panašiai elgiasi ir Apianas iš Aleksandrijos (I, išžanga), kuris informaciją apie save pateikia tik pasakutiniuose išžangos sakiniuose, pabrėždamas, kad jis visiems išsilavinusiems skaitytojams yra pakankamai žinomas (Toynbee, 1964, 75–76), ir Herodianas iš Sirijos, ir Eunapijas iš Sardžijų. Prokopijas iš Cezarėjos (~500–565 A. D.) *Justiniano karų istorijoje*, 1. 1, pateikia savo privataus gyvenimo detalių (Toynbee, 1964, 84); skaitytojams prisistato Agatijas iš Mirinos ir Menandras (VI a. antroji pusė), abu aprašę savo laikus.

Arianas (Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου), siekdamas didesnio stilistinio efekto, pavartoja *recusatio*⁴¹ ir prisistato skaitytojui jau pradėjęs formalųjį pasakojimą, I kn. 12 skyriuje. Jo motyvai visai kitokie negu Polibijo: jam nereikia minėti savo vardo, nes jis skaitytojams nėra nežinomas. Teofilaktas Simokata, vienas iš negausių autorių, tikriausiai susipažinusių su Strabono *Geografija*⁴², sąmoningai pasirenka anonimiškumą: priešingai negu Agatijas ir Menandras, istorikai, kurių pasakojimus jis ėmėsi tęsti, Teofilaktas Simokata išžangoje nepateikia jokių žinių apie save kaip kūrinio autorių. Savo vardą jis pamini tik turinio santraukoje. Amianas Marcelinas į pačią kūrinio pabaigą nukelia savo istoriografinį *credo* (31. 16, 9).

Taigi *istorijos* nuo pat žanro susiformavimo pradžios nesiekė būti „anoniminės“. Šią nuostatą atspindi ir istoriniam pasakojimui būdingas „pasakotojo formatas“ – pirmojo asmens vartojimas (tiek išžangose, tiek visame tekste). Tarp vienaskaitos ir daugiskaitos formų pasirinkimo didelio skirtumo negalima išvelgti: sunku būtų teigti, kad daugiskaita liu-

⁴⁰ Ἐκαταῖος Μιλήσιος ὧδε μυθεῖται; Ἡροδότου Ἀλικαρνησέως ἱστορίης ἀπόδεξις ἦδε; Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τὸν τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων; Γέγραφε δὲ καὶ ταῦτα ὁ αὐτὸς Θουκυδίδης Ἀθηναῖος (antroji išžanga, V. 26, 1).

⁴¹ Žr. Moles, 1985, 164.

⁴² Žr. K. Clarke pateikiamą nuorodą į Michaelio Whitby komentarą (Clarke, 1997, 96).

dija apie poslinkį „akademiškumo“ link (pvz., daugiskaitos pirmąjį asmenį vartoja tiek Polibijas, tiek Diodoras, vienaskaitos – tiek Herodotas, tiek Tukididas, tiek Arianas). Paprastai įžangose istorikai prisistato trečiuoju asmeniu. Tačiau jau pirmajame įžangos sakinyje Hekatajas nuo trečiojo asmens pereina prie pirmojo asmens vartojimo; taip pat elgiasi ir Herodotas; jo tekste pasakotojo figūra yra pagrindinė didžiulį informacijos srautą vienijanti jungtis. Tukididas įžangą taip pat pradeda trečiuoju asmeniu, tačiau metodologinėje dalyje pereina prie pirmojo asmens vartojimo. Polibijas pirmuoju asmeniu prabyla antrojoje kūrinių įžangoje (IX. 1, 2: οὐκ ἀγνοῶ δὲ διότι συμβαίνει τὴν πραγματείαν ἡμῶν ἔχειν αὐστηρόν τι καὶ πρὸς ἕν γένος ἀκροατῶν οικειοῦσθαι καὶ κρίνεσθαι διὰ τὸ μονοειδὲς τῆς συντάξεως).

Dionisijas Halikarnasietis įžangoje pirmuoju asmeniu eksplikuoja savo kaip istoriko poziciją: jis nesiruošias įžangoje išaukštinti savo nuopelnų, kas yra tapę įprasta įžangoje, ar užsipulti pirmtakų, kaip tai darė Teopompas; įžangoje jis ketinąs tik išdėstyti asmeninius motyvus, paskatinusius pasirinkti šią temą (I. 1); Juozapas Flavijus atskleidžia savo asmeninį požiūrį į graikų istorikų kūrinius (I. 14) ir į Romą (I. 2, 3). Antikinėje historiografijoje pasakotojas ne tik įžangoje, bet ir visame tekste nuolat komentuoja savo pasakojimą, daugiau ar mažiau angažuotai išreiškia savo poziciją.

III. Strabono *Geografijos* įžangų motyvai

Strabonas – ne tik *Geografijos*, bet ir *Istorijos* autorius. *Istoriniai užrašai* (Ἱστορικὰ ὑπομνήματα), sumanyti kaip Polibijo *Visuotinės istorijos* tęsinys, buvo pirmasis Strabono

veikalas. Tikriausiai jis nebuvo labai populiarus: Antikoje nuorodų į veikalą buvo pateikiama labai nedaug, eksplacitiškai paliudyti tik trys jo skaitytojai – Juozapas Flavijus, Plutarchas ir Tertulianas⁴³; yra išlikę tik 19 *Istorijos* fragmentų (*FGrHist* 2a, 430–436; 2c, 291–295)⁴⁴. *Geografija* gali būti laikoma *Istorijos* tęsiniu ir papildymu, tačiau pats Strabonas pirmiausia prisistato kaip filosofas ir geografas (Honigmann, 1931, 85).

Iš didelės apimties (17 kn.) Strabono *Geografinių užrašų* (Γεωγραφικὰ ὑπομνήματα), paprastai sutrumpintai vadinamų *Geografija* (Γεωγραφικά), turiniu ir stiliumi išsiskiria pirmosios dvi knygos: jose pristatomas veikalas, pagrindinės geografijos mokslo problemos ir jos istorija, autoriaus pasirinkta metodika. Šiose knygoje Strabonas kalba daugiskaitos pirmuoju asmeniu ir atvirai (dažnai labai angažuotai) deklaruoja savo asmeninę poziciją aptariamais klausimais: svarstydamas ginčytinus klausimus pateikia argumentų „už“ ir „prieš“ seką, nuolat kreipiasi į skaitytoją ir nori jį įtikinti savo nuomonės teisumu. Toks I ir II knygų stilius primena įtikinėjimo retoriką ir pasižymi dialogiškumu. Likusios knygos atitinka paties Strabono kūriniui suteiktą žanrinę apibūdinimą: tai iš tiesų yra ὑπομνήματα (II. 1. 9) – sausi ir metodiški užrašai, kuriuose vyrauja lakoniškas aprašymas bei trečiojo asmens formatais ir autorius kartais tarsi „dingsta“ iš pasakojimo. Kai kurie mokslininkai Strabono teksto iš viso nelaiko meniniu⁴⁵. Šio straipsnio autorės nuomone, Strabonas sąmoningai rinkosi akademinį stilį ir redukavo autorinį balsą. Kiek galima spėti iš Strabono kri-

⁴³ Žr. Clarke, 1997, 93.

⁴⁴ Savo kūrybinę biografiją Strabonas pateikia *Geografijos* įžangoje (I. I, 23); pats jis labai gerai vertina savo *Istoriją*.

⁴⁵ Žr. Syme, 1995, 336 ir kt.

tiško atsiliepimo apie Poseidonijo stilių (Strab. III. 2. 9⁴⁶), Strabonas svarstė apie savo kūrinio formą; akivaizdu, kad jis laikosi τὸ πρέπον kriterijaus ir iš esmės sutinka su Dionisijo Halikarnasiėčio svarstymais, jog *istorijoje* forma turi atitikti turinį (*Pomp.* 3, 20: πασῶν ἐν λόγοις ἀρετῶν κυριωτάτη τὸ πρέπον). Vis dėlto visiškai nuo autorinės pozicijos eksponavimo jam nusišalinti nepavyko. Pasakojime kartais vartojamas daugiskaitos pirmojo asmens formatas, pateikiama individuali autoriaus nuomonė ir komentarai.

Pirmosios dvi knygos jau Viduramžiais buvo laikomos išplėtotu įvadu į kūrinį, προλεγόμενα⁴⁷. Dvigubos žangos (dviejų žangų) praktika susiformavo jau Tukidido *Istorijoje*, žangas „multiplikuodavo“ ir vėlesni istorikai. Kaip galima spręsti iš paties kūrinio, šias dvi knygas žanginėmis laikė ir Strabonas⁴⁸. Kritinėje literatūroje jos vadinamos pirmąja ir antąja žangomis; taip jas traktavo ir pats Strabonas (Aujac, 1969, 3–10).

Žanginių knygų kompozicija gana neįmantri, sudaryta iš kelių tematinių bloku, tačiau juose nuolat pasikartoja ankstesnių temų reminiscencijos bei ilgesnės ar trumpesnės digresijos. Pagrindinės pirmosios žangos temos: geografijos išaukštinimas, geografijos santykis su filosofija (I. 1. 1–I. 1. 23); ankstesnių geografų ir ankstesnių oikumenės aprašymų kritika; vadinamasis „Homero klausimas“ (tai – plačiausiai ir išsamiausiai Strabono aptariama tema (I. 2–II. 4). Antrosios žangos temos:

⁴⁶ Ποσειδώνιος δέ, τὸ πλῆθος τῶν μετὰλλων ἐπαινῶν καὶ τὴν ἀρετὴν, οὐκ ἀπέχεται τῆς συνήθους ῥητορείας, ἀλλὰ συνενθουσιᾷ ταῖς ὑπερβολαῖς.

⁴⁷ Žr. Aujac, 1969, 3.

⁴⁸ II. 5. 1: λαβόντες ἀρχὴν ἐτέρων λέγωμεν [...]. Mokslininkai diskutuoja apie šių dviejų knygų parašymo laiką; spėjama, kad jos galėjo būti parašytos vėliau negu didesnė kūrinio dalis, tikriausiai baigta ~ 7 m. A. D. (žr.: Honigmann, 1931, 90; Aujac, 1969, 3–4).

geografijos mokslo tikslai ir metodai (II. 5. 1–17); oikumenės aprašymas, Strabono žemėlapis (II. 5. 18–33); Hiparcho „klimatų“ teorija (II. 5. 34–43).

Savo veikalą Strabonas pradeda nuo teiginio, kad geografija yra filosofijos dalis (Τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν, εἴπερ ἄλλην τινά, καὶ τὴν γεωγραφικὴν [...]). Pažeisdamas tradicinės istoriografinių žangų topikos reikalavimus (matyt, sekdamas Polibijo – daugiausia geografijai „nusipelnusio“ istoriko – pavyzdžiu⁴⁹) jis niekur nemini savo vardo ir pradeda nuo retorizuotos amplifikacijos – motyvuoja temos pasirinkimą ir aukština pasirinktą objektą. Naudojamosi tradicini istoriografinių amplifikacijų topika – pabrėžiamas požiūris į geografiją kaip į elitinę tyrimo sritį, geografija gretinama su (etine ir politine) filosofija. Būtent filosofijoje ieškoma geografijos mokslo ištakų. *Istorija* savo žanrinį tapatumą apsibrėžė atsižvelgdama į epinę poeziją; iš esmės neigdami poetinę istoriografijos „prigimtį“ istorikai Homero epus vertino kaip pirmąjį istorinį šaltinį. Šios nuostatos laikosi ir Strabonas: Homerą jis vadina pirmuoju geografu. Strabono vardijamų „geografų“ būrys labai didelis (I. 1. 1): prie pastarųjų jis priskiria ne tik geografus tikrąja šio žodžio reikšme (Eudoksa – IV a. pr. Kr., Eratosteną – III–II a. pr. Kr., Poseidoniją – II–I a. pr. Kr.), bet ir istorikus (ne tik, kaip derėtų tikėtis, Hekatają, bet ir Eforą bei Polibiją), ir filosofus (Anaksimandrą – pirmąjį žemėlapiu sudarytoją, VII–VI a. pr. Kr.; Demokritą, laikytą pirmuoju gamtos tyrinėtoju – V a. pr. Kr., Dikajarchą, parašiusį ir geografijos veikalų – IV a. pr. Kr.). Visus geografus Strabonas va-

⁴⁹ Polibijas Strabonui – vienas iš pagrindinių informacijos šaltinių; jis cituojamas ~ 40 kartų (Honigmann, 1931, 125–129).

dina filosofais. Mat, geografija reikalauja tokio pat plataus ir gilaus išmanymo, kaip ir filosofija. Geografijos mokslo svarba įrodinama tokiais pat argumentais, kokiais *istorijų* nauda grindžiama Polibijo, Diodoro ir kitų autorių *istorijų* išangose. Pirmiausia deklaruojama geografijos studijų praktinė nauda: kaip ir filosofija, ji būtina tiek politikams, tiek vadams, tiek mokslo žmonėms (ji yra pagalbinė kitų mokslo šakų – astronomijos, zoologijos, biologijos disciplina⁵⁰), jos žinių prireikia kiekvienam kasdieniniame gyvenime (pvz., ji padeda medžioklėje). Pabrėžiamas geografijos ugdomasis pasaulėžiūrinis vaidmuo: kiekvienas, besidomintis geografija, kartu yra ir filosofas, išmokęs gyvenimo meno ir suvokęs žmogiškosios laimės slėpinius (I. 1. 1). Galiausiai pridodama, kad geografija naudingesnė už politinę filosofiją, nes net iškiliausi politikai bei valdovai, puikiai išmanantys politikos meną, negali apsieiti be geografijos (I. 1.18). Kitose dalyse Strabonas plėtoja tai, apie ką glaustai kalba pirmajame skirsnyje (I. 1. 2: Ἐναλαβόντες δὲ καθ' ἕκαστον ἐπισκοπῶμεν τῶν εἰρημένων ἔτι μᾶλλον). Dar kartą konstatuojama, kad geografijos tradicija prasideda nuo Homero, iškiliausio visų laikų žmogaus – filosofo, poeto, tyrinėtojo, mokytojo, kuris apkeliavo visą oikumėnę ir troško savo žinias perduoti žmonėms (I. 1. 2: ὅς οὐ μόνον ἐν τῇ κατὰ τὴν ποίησιν ἀρετῇ πάντας ὑπερβέβληται τοὺς πάλοι καὶ τοὺς ὑστέρους, ἀλλὰ σχεδὸν τι καὶ τῇ κατὰ τὸν βίον ἐμπειρίᾳ τὸν πολιτικόν, ἀφ' ἧς οὐ μόνον περὶ τὰς πράξεις ἐσπούδασεν ἐκεῖνος, ὅπως ὅτι πλείστας γνοίη καὶ παραδώσει τοῖς ὕστερον ἐσομένοις, ἀλλὰ καὶ τὰ

περὶ τοὺς τόπους τοὺς τε καθ' ἕκαστα καὶ τοὺς κατὰ σύμπασαν τὴν οἰκουμένην, γῆν τε καὶ θάλατταν. Οὐ γὰρ ἂν μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς περάτων ἀφίκετο τῇ μνήμῃ κύκλω περιούτων). Taigi nuo antrojo skirsnio prasideda vadinamasis „Homero klausimas“. Homero teksto patikimumo įrodinėjimas ir karštas Homero gynimas nuo geografų kritikos užima didesnę pirmosios knygos dalį, tęsiasi antrojoje ir kartojasi visame kūrinyje. Strabonas įrodinėja Homero epų pranašumus prieš kitas poetinės kūrybos rūšis (pvz., Sofoklio ar Euripido tragedijos pažintine prasme yra, palyginti su Homeru, nieko nevertos – I. 2. 20), gina stoikų tezę apie Homero „visažinystę“⁵¹. Tai primena Polibijo požiūrį į Homero geografiją kaip raktą į visas geografijos mokslo problemas⁵². Strabonas yra įsitikinęs, kad net Homero poemose pateikiamų aprašymų nesutikimas su tikrove nerodo jo nežinojimo, bet įrodo jo sugebėjimą prisitaikyti prie tradicijos ir egzistuojančios poetinės praktikos (I. 2. 19–20). Homero tikslai sutampa su istorikų siekais atskleisti tiesą (I. 2. 16: τῆς μὲν ἱστορίας ἀλήθειαν εἶναι τέλος), jis kūrė ne tam, kad mėgautųsi φλυαρία, bet kad jo pasakojimas teiktų naudą (I. 2. 19: οὐ γὰρ φλυαρίας, ἀλλὰ ὠφελείας χάριν). Todėl Strabonas labai išsamiai ir smulkmeniškai kritikuoja visus Homero „kritikus“, ypač aleksandriečių tradicijai pritarusį ir tik estetinę poezijos funkciją pripažinusį Eratosteną⁵³, kuriuo kaip mokslininku pasitiki (XVII. 3. 22) ir kartu su Poseidoniju (XVI. 2. 10) laikomi iškiliausiais „naujųjų laikų“ geografais.

⁵¹ Žr. Aujac, 1969, 11–16.

⁵² Žr. Walbank, 2002, 42–47.

⁵³ Tiek kritikuodamas Eratosteną, tiek Hiparchą, Strabonas nėra visai savarankiškas ir dažnai kartoja juos kritikavusio Poseidonijo argumentus (žr. Honigmann, 1931, 132).

⁵⁰ Vėliau konstatuojama, kad ir pati geografija negali apsieiti be kitų mokslų – menų teorijos, matematikos, gamtos mokslų, istorijos, mitologijos (I. 1. 19).

E. Honigmannas teigia, kad toks išskirtinis dėmesys Homerui – Strabono „duoklė“ *geografijoje* susiformavusiai tradicijai ir to laiko madai, reikalavusiai iš rašytojo išreikšti savo santykį su epine tradicija (Honigmann, 126). Anot G. Aujac, tai – stoikų atgaivintos senos filologų diskusijos atgarsiai (Aujac, 1969, 12). Tačiau dar nebandyta pažvelgti į šį klausimą iš *istorijos* žanro perspektyvos, atsižvelgiant į istoriografinių kūrinių įžangų *τόπος κοινός* – istorinės tiesos ir objektyvumo motyvą, kuris išreiškiamas per istorinės tiesos ir meninės išmonės opoziciją. Kaip buvo minėta, poetinės kūrybos ir „mokslinio“ tyrimo, tiesos ir melo santykis – eksplikatyvi *istorijų* įžangų tema jau nuo Tukidido, teigusio, kad visi poetai (jis nemato skirtumo tarp Homero ir tragikų) ir visi istorikai, kurie į savo veikalą žiūri tik kaip į patrauklų ausiai kūrinį, su tiesa neturi nieko bendra⁵⁴ (Thuc. I. 22, 4). Mažai pakitusi ši problema išliko istorikos „darbotvarkėje“ ir gerokai po Strabono (Plutarchas, Lukianas, Teofilaktas Simokata ir kt.); ji tapo žanro saviokos ir istorinio tyrimo metodikos problemų tyrinėjimo ašimi ir buvo aptariama ne tik įžangose, bet ir visame kūrinyje. Labai noriai apie tragedijos „melą“ ir istorijos „tiesą“ *Istorijos* digresijose kalba Polibijas⁵⁵, Strabono laikomas patikimu autoriumi⁵⁶. Įdomiai epų patikimumo problemą išsprendė Herodotas. Sukritikavęs kaip nepatikimą epinę Trojos karo versiją (II. 116), Herodotas priduria, kad Ho-

meras pateikia populiariesnes ir mažai įtikinamas mito versijas norėdamas prisiderinti prie epinės tradicijos reikalavimų, nors ir žino, kad jos neatitinka tiesos⁵⁷. Tikriausiai Herodoto mintimis vadovaudamasis Homerą – Poetą ir Geografą – „išteisina“ Strabonas (I. 2. 19).

Homero epų patikimumo problema Strabono svarstoma kartu su mitų patikimumu; „reabilituodamas“ mitinę tradiciją Strabonas naudojami labai panašiais į Diodoro argumentais. Gindamas Homerą nuo Eratosteno priekaištų, kad poezija neturi pažintinės funkcijos, nes jos pagrindas – mitai (I. 2. 3), Strabonas tarsi oratorius teisme įrodinėja, jog Eratostenas sako netiesą (I. 2. 7). Jis teigia, kad mitai ir padavimai – ne poetų ar istorikų prasmianymai, o realių asmenybių ir įvykių atspindžiai (I. 2. 14: *ταῦτα οὐ ποιητῶν ἐστὶν οὐδὲ συγγραφέων, ἀλλὰ γεγενημένων ἔχνη καὶ προσώπων καὶ πράξεων*). Net jeigu kai kurie mitai tokie ir nėra, jie vis tiek turi didžiulę reikšmę žmonių gyvenime. Mito reikšmė yra trejopa: pažintinė filosofinė, ugdomoji didaktinė ir estetinė (I. 2. 8). Filosofija yra suvokiama tik nedaugelio, todėl populiarioje erdvėje jos funkcijas atlieka poezija, surenkanti žmones į teatrus. Geriausias to pavyzdys – Homero poemos, kurioms ypatingo ir nepakartojamo žavesio suteikia tikrovės ir mitų susipynimas (I. 2. 9). Strabonas įsitikinęs, kad poezija buvo vienas iš istoriografijos šaltinių ir pagrindinis jos stilistinis modelis (I. 2. 6)⁵⁸. Tokie „istorikai“ kaip Ktesijas, Herodotas, Helanikas, matydami, kad mitų kūrėjai yra gerbiami, ir patys savo *istorijose* ėmė kurti mitus – pasakoja tai, ko niekada nematė ir iš patikimų šal-

⁵⁴ Tukidido tekstą savo argumentams pagrįsti Strabonas pasitelkia 10 kartų; tik vieną kartą jis sukritikuoja Tukididą dėl, anot Strabono, Homero teksto nesuvokimo (XIV. 2. 28).

⁵⁵ II. 56, 2; 10; 11; II. 61, 1–3; 16. 20, 3 ir kt. Žr. Juchnevičienė, 2004, 46–49.

⁵⁶ Pavyzdžiui, I. 2. 9, I. 2. 15–18, II. 3. 1, II. 4. 4, II. 4. 8 ir kt. Daugiausia pagyrimų Polibijas susilaukia už tai, kad gerai žino Homero tekstą ir tinkamai juo kaip šaltiniu naudojasi. Nepatikimi Strabonui yra negarbingi, sąmoningai meluojantys autoriai (I. 3. 1).

⁵⁷ Strabonui Herodotas yra nepatikimas autorius (I. 3. 22, XI. 6. 3; XI. 16. 13, XII. 3. 21 ir kt.), bet vis dėlto *Geografijoje* gana dažnai juo remiamasi.

⁵⁸ Žr. 3 nuorodą 1 p.

tinių negirdėjo, – kad tik nustebintų skaitytojus ir suteiktų jiems malonumą. Todėl lengviau patikėti Hesiodu bei Homeru ar net tragikais, negu tokiais istorikais (XI. 6. 3).

Strabono informacijos šaltiniai ir tyrimo metodai nesiskiria nuo tų, kuriais naudojosi istorikai; beje, ir remiamasi *istorijomis* nė kiek ne mažiau, nei *geografijomis*. Pagrindiniu tiesos nustatymo metodu jis laiko autopsiją: pirmiausia stengėsi savo akimis pamatyti aprašomus kraštus; iš jam žinomų geografų vargu ar atsirastų kitas, aplankęs tiek kraštų, kiek jis (II. 5. 11). Tačiau pojūčiai žmones gali klaidinti, todėl labai svarbu pasitelkti τὸ τῆς ἀκοῆς κριτήριον – tiek žodinę, tiek rašto tradiciją. Strabonas daug kalba apie šaltinių patikimumo problemą ir kritišką rašytinių šaltinių pateikiamos informacijos vertinimą, pataria nepasikliauti nepatikimais autoriais (I. 3. 1). Aptardamas visokeriopą savo kūrinio teikiamą naudą Strabonas apibūdina numanomą savo kūrinio adresatą (I. 1. 1, I. 1. 6–19, I. 1. 22 ir kt.). Jo auditorija – politikai, filosofai, mokslininkai ir visi, besidomintys mokslu, siekiantys daugiau sužinoti; tokią pat jis įsivaizduoja ir savo Ἱστορικὰ ὑπομνήματα auditoriją (I. 1. 22), t. y. ir Strabono *Geografija*, ir *Istorija* adresuojama tam pačiam skaitytojų būriui, kuriam savo kūrinis adresavo ir ankstesni, ir vėlesni istorikai. Tačiau iš tolesnių svarstymų akivaizdu, kad Strabonui rūpi specialų išsilavinimą turinti auditorija: tiems, kurie nėra akyse regėję gaublio ar nežino matematinės geografijos pradmenų, dar ne laikas imti *Geografiją* į rankas (I. 1. 21). Kai kurie graikų geografai iš tiesų rašė specialų išsilavinimą turinčiai auditorijai, pavyzdžiui, Poseidonijas, kuris geografiją priskyrė prie fizikos – mokslo, ne apra-

šančio, o aiškinančio pasaulį. Strabono *Geografija*, nors ir pretenduoja į moksliskumą, negali ir nesiekia konkuruoti su matematinės geografijos atstovų veikalais. Poseidoniją Strabonas vadina „mokyčiausiu savo laiko filosofu“ (XVI. 2. 110), tačiau jis neigiamai vertina specialųjį, teorinį Poseidonijo *Geografijos* aspektą ir per didelį matematikos „sureikšminimą“, kurio, Strabono žodžiais, „jo mokykla“, t. y. stoikų mokymas, nepripažįsta (II. 3. 8).

Strabono išangų tekstas akivaizdžiai rodo, kad *geografija* perėmė *istorijos* naratyvo ypatumus – išangos kaip labai svarbios programinės veikalo struktūrinės dalies idėją, bendruosius metodinio / mokslinio diskurso topus ir *istorijai* nuo pat žanro atsiradimo būdingą savianalizės tendenciją, kuri vėliau peržengia išangos ribas ir persmelkia visą *istorijos* tekstą. Strabonas skiriasi nuo bendro istoriografinio konteksto siekiu pabrėžti savo tyrimo akademiškumą ir atsiriboti nuo istoriografijai būdingo „familiarumo“. Vargu ar Strabono apsisprendimas autoriniame diskurse vartoti ne vienaskaitos, o daugiskaitos pirmąjį asmenį galėtų būti laikomas akivaizdžiu tokios pozicijos patvirtinimu. Kur kas iškalbingesnis poslinkio „akademiškumo“ link rodiklis yra pasakotojo figūros visame pasakojime retušavimas. „Geografas“ Strabono tekste jau nebėra pasakojimo ašis. Ją keičia geografijos intelektualinė istorija ir Strabono *Geografijos* vietos *visuotinės geografijos* tradicijoje ieškojimas. Tokia nuostata istoriografijoje neturi daug analogų, bet ji neabejotinai išaugo iš *istorijos* polinkio išangose svarstyti tiesos ieškojimo metodikos ir tinkamo jos pateikimo kuo platesnei auditorijai problemas.

ŠALTINIAI

- Aristotelis. 1990: *Rinkiniai raštai*, vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka, Vosylius Sezemanas, Vilnius: Mintis.
- Denys d'Halicarnasse. 1992: *Opuscles Rhetoriques V*, texte établi et traduit par Germaine Aujac, Paris: Les Belles Lettres.
- Diodorus. 1888: *Bibliotheca historica*, vol. I, ed. F. Vogel, Lipsiae: Teubner.
- Herodotus. 1951, 1954: *Herodoti Historiae I–II*, ed. II (ed. C. Hude), Oxford: Clarendon Press.
- Hesiodas. 2008: *Darbai ir dienos* (vertė Jonas Dumčius): *Graikų literatūros chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 145–160.
- Homeras. 1981: *Iliada*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga.
- Isocrate. 1987: *Discours*, t. II, texte établi et traduit par Georges Mathieu et Émile Brémond, Paris: Les Belles Lettres.
- Iosephus Flavius. 1895–1896: *Opera omnia*, vol. V–VI, ed. S. A. Naber, Lipsiae: Teubner.
- Jacoby, Felix. 1923–1926: *Die Fragmente der griechischen Geschichtsschreiber (FGrHist)*, Bd. 1–2, Berlin, Weidmanische Buchhandlung.
- Lukianas. 1957: *Dievai, heteros, pranašai*, vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga.
- Marcellinus. 1913: „Marcellini Vita Thucydidis“, Thucydides, *Historiae I*, ed. C. Hude, Lipsiae: Teubner.
- Περὶ ὕψους. 1997: *Knygelė apie pakylėtumą, kažkada Longinui priskirta; suredagavo, išvertė į lietuvių kalbą bei naują problemų tyrinėjimą lietuviškai ir angliškai pateikė Henrikas Zabulis*, Vilnius: Aidai.
- Polybe. 1989: *Histoires*, Livre I, texte établi et traduit par Paul Pédech, Paris: Les Belles Lettres.
- Polybe. 1961: *Histoires*, Livre XII, texte établi et traduit par Paul Pédech, Paris: Les Belles Lettres.
- Polybius. 1962: *Historiae*, vol. III, libri IX–XIX, ed. Theodorus Buettnner-Wobst, Stuttgart: Teubner.
- Strabon. 1969: *Geographie*, L. I–II, texte établi et traduit par Germaine Aujac, Paris: Les Belles Lettres.
- Strabon. 1966: *Geographie*, L. III–IV, texte établi et traduit par François Lasserre, Paris: Les Belles Lettres.
- Thucydides. 1990: *La Guerre du Péloponnèse*, L. I, texte établi et traduit par Jacqueline de Romilly, Paris: Les Belles Lettres.
- Thucydides. 1973: *La Guerre du Péloponnèse*, L. IV–V, texte établi et traduit par Jacqueline de Romilly, Paris: Les Belles Lettres.
- Toynbee, Arnold. 1964: *Greek Historical Thought*, New York: Mentor Book.

LITERATŪRA

- Alekniėnė, Tatjana. 2004: „Istorijos teatras: Filosofijos ir Istorijos pokalbis Teofilakto Simokato *Istorijos įžangoje*“, *Literatūra* 46 (3), 23–40.
- Aujac, Germaine. 1969: „Notice“, in: Strabon, *Geographie*, Livre I (texte établi et traduit par Germaine Aujac), Paris: Les Belles Lettres, 3–57.
- Clarke, Katherina. 1997: „In Search of the Author of Strabo's Geography“, in: *The Journal of Roman Studies*, 92–110.
- Dillery, John. 2002: *Xenophon and the History of his Times*, London and New York: Routledge.
- Evans, John. 1991: *Herodotus, Explorer of the Past: Three Essays*, Princeton.
- Friedman, Rachel. 2006: „Location and Dislocation in Herodotus“, in: *The Cambridge Companion to Herodotus* (ed-s C. Dewald, J. Marincola), Cambridge: University Press
- Gomme, A. W. 1954: *The Greek Attitude to Poetry and History*. Berkeley–Los Angeles.
- Honigmann, E. 1931: „Strabon“, in: *RE*, Bd. IV A, Stuttgart, Metzler, col. 76–155.
- Hornblower, Simon. 1987: *Thucydides*, London.
- Hornblower, Simon. 2003: *A Commentary on Thucydides*, vol. I, Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower, Simon. 2004: *A Commentary on Thucydides*, vol. II, Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower, Simon. 2004: „The Story of Greek Historiography“, in: *Greek Historiography* (ed-s E. Badian, J. Davies, P. Derow, P. M. Fraser, J. Gould, S. Hornblower, K. S. Sacks, A. Spawforth). Oxford: Clarendon Press, 7–54.
- De Jong, Irene. 2004: *Narrators and Focalizers: The Presentation of the Story in the Iliad* (2-nd ed.). Bristol Classical Press.
- Juchnevičienė, Nijolė. 1998: „*Prooimion* ir *praefatio*: įžangos funkcija klasikinėje graikų istoriografijoje“, *Literatūra* 40 (3), 47–60.
- Juchnevičienė, Nijolė. 2001: „Herodoto *Istorijos* pasakotojas“, *Literatūra* 43 (3), 57–63.

Juchnevičienė, Nijolė. 2002: „Antikinės istoriografijos stilistinės paradigmos: retorika ir epas“, *Literatūra* 44 (3), 24–35.

Juchnevičienė, Nijolė. 2004: „Istorikai apie istoriją ir tragediją“, *Literatūra* 46 (3), 41–56.

Lang, Mabel. 1984: *Herodotean Narrative and Discourse*, London.

Marincola, John. 2003: *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge University Press.

Marincola, John. 2006: „Herodotus and the Poetry of the Past“, in: *The Cambridge Companion to Herodotus* (ed-s C. Dewald, J. Marincola), Cambridge: University Press.

Moles, J. L. 1985: „The Interpretation of the „Second Preface“ in Arrian’s *Anabasis*“, *Journal of Hellenic Studies* 105, 162–168.

van Paassen, C. 1957: *The Classical Tradition of Geography*, Groningen.

Pédech, Paul, 1989: „Introduction“, in: Polybe, 1989: *Histoires*, Livre I, texte établi et traduit par Paul Pédech, Paris: Les Belles Lettres, IX–LXX.

Romm, James S., 1992: *The Edges of the Earth in Ancient Thought: Geography, Exploration and Fiction*, Princeton: University Press.

Rood, Tim, 2004: *Thucydides: Narrative and Explanation*, Oxford: University Press.

Schwartz, 1909: „Ephoros“, in: *RE*, Bd. VI, Stuttgart: Metzler, col. 1–16.

Syme, R., 1995: *Anatolica. Studies in Strabo*. Oxford: Clarendon Press.

Walbank, Frank W., 2002: „The Geography of Polybius“ in: *Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections*, Cambridge, 31–52.

West, Stephanie, 1991: „Herodotus’ Portrait of Hecataeus“, *Journal of Hellenic Studies* 111, 145–160.

PREFACES IN STRABO’S *GEOGRAPHY*: CONTINUITY AND ORIGINALITY OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Nijolė Juchnevičienė

Summary

The so called two prefaces of Strabo’s *Geography* (books I–II) demonstrably attest that geography as a literary (narrative rather than descriptive) genre has experienced a formative impact of the historiographic tradition. In fact, the two prose genres mentioned have common origin. The very first known *histories* are also the first known *geographies*: the works by Hecataeus and Herodotus were without doubt regarded as history, but they are also known as the first extant descriptions of *oikoumene*. The idea of special book on geography is witnessed for the first time in historiographic tradition, – it belongs to the IVth century historian Ephorus. The role of geography in historical research and the self-importance of geographical studies was first concep-

tualized by historians such as Ephorus, Polybius or Diodorus. *Geography* took over from *history* the main elements of narrative as well as the idea of the *prooimion* as a methodic programme of the research. The traditional topic of historiographic *prooimion* is also exploited by Strabo; but his *Geography* differs from the common historiographic context in its shift to academism and in Strabo’s strive to avoid the “familiarity” of the historiographic discourse. Instead of his, as the author’s, intellectual „biography“, he chooses to present the intellectual “biography” of *geography* and to define the place of his *Geography* in it. This attitude has no analogue in historiographic tradition, but without any doubt it originates in the striving of *history* to discuss its “scientific” nature in the *prooimia*.

Gauta 2008 11 04
Priimta publikuoti 2008 12 08

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: nijole.juchnevičienė@flf.vu.lt